

УДК 37.013.42

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МЕШКАНЦІВ СОЦІАЛЬНОГО ГУРТОЖИТКУ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Доннік Марія Сергіївна
м.Кіровоград

У статті проаналізовано основне призначення діяльності соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Розглянуто процес формування комунікативної компетентності вихованців; подано її компоненти та складові. Окреслено основні аспекти, що впливають на специфіку формування комунікативної компетентності: соціально-психологічні особливості вихованців; їх різновіковий склад; характер взаємостосунків та постійна зміна контингенту мікросередовища мешканців соціального гуртожитку.

Ключові слова: соціальний гуртожиток, компетентність, комунікація, комунікативна компетентність.

Актуальність теми дослідження визначається сучасними умовами становлення та розвитку дітей в Україні. Особливої уваги держава надає дітям "групи ризику". Зокрема, для вирішення проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та попередження явища сирітства затверджено План заходів щодо реалізації Національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 травня 2013 року № 419) [11]. Відповідно плану здійснюється розвиток сімейних форм виховання (влаштування дітей в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, усиновлення чи взяття під опіку (піклування), проте забезпечити сім'ями усіх дітей практично неможливо, тому актуальним стає функціонування соціального гуртожитку – відносно нової ланки в системі мережі закладів і формувань державної підтримки молоді в Україні. Створення перших соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, датується 2006 роком і до 2013 діючих нараховується 28 [там само].

Крім того, уряд створює необхідні умови для постійного удосконалення нормативно-правової бази щодо функціонування соціального гуртожитку. Зокрема, у березні 2011 року відбулося засідання робочої групи, за результатами якого готується законопроект постанови Кабінету Міністрів України про внесення змін до Типового положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Призначення соціального гуртожитку полягає у забез-

печенні вихованців тимчасовим житлом (до 3 років або до досягнення 23 річного віку); створенні умов для успішної соціальної адаптації шляхом формування активної життєвої позиції; засвоєнні норм та цінностей суспільства; сприянні в отриманні освіти та працевлаштуванні [13]. Детального аналізу потребує процес розвитку комунікативних навичок та умінь безконфліктного спілкування, тобто формування комунікативної компетентності мешканців соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Поняття "комунікативна компетентність" об'єднує в собі дефініції "компетентність" та "комунікація".

Компетентність як психосоціальна якість цікавила таких науковців, як: В.Болотов, С.Бондар, С.Гончаренко, І.Гушлевська, Дж.Равен, Д.Махотин, О.Овчарук, І.Родигіна, В.Серіков, І.Зимня, Ю.Татур, С.Трубачова, Ю.Фролов, М.Холодна, А.Хуторський, І.Черемис, В.Шадриков тощо. Науковці у поняття вкладали психосоціальну якість, що означає силу і впевненість, джерелом яких є відчуття власної корисності та успішності. Компетентність сприяє усвідомленню особистістю власної здатності ефективно взаємодіяти з оточенням [9, с.434] та розв'язувати проблеми, що виникають у реальних ситуаціях життя [3]. Компетентність базується на здібностях, досвіді, знаннях і цінностях завдяки вихованню, навчанню та інтеграції у простір соціальних, культурних відносин, особистісної інтеграції та спілкування [4, с.167-168].

Комунікація визначається як структурний компонент спілкування та характеризується взаємодією між людьми, під час якої відбувається обмін думками, інформацією, формується ставлення до отриманої інформації, що сприяє взаєморозумінню [5]. Комунікація розглядається не просто як процес передачі знань від однієї людини до іншої, але й як вся сукупність взаємодій соціально та культурно організованої свідомості із зовнішньою та внутрішньою реальністю з боку її організації як джерела інформації [7].

Тож, на основі попередніх визначень об'єднуємо значення та проаналізуємо комунікативну компетентність. Зокрема, Ю. Ємельянов визначає її як "конгломерат знань, мовних і позамовних умінь та навичок спілкування, набутих людиною в ході природної соціалізації, навчання й вихо-

вання" [4, с.165]; Ю.Жуков і Л.Петровська подають поняття у світлі "системи внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікативної дії в певному колі ситуації міжособистісної взаємодії, що передбачають адекватність установок, розуміння суб'єктом своєї предметної і міжособистісної позиції, знання закономірностей різних форм спілкування і правил поведінки в різних ситуаціях, уміння сформулювати тактичний план і реалізувати його на основі соціальних навичок" [там само].

Основними компонентами комунікативної компетентності є когнітивно-регулятивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-практичний.

Когнітивно-регулятивний компонент забезпечує оволодіння вихованцями соціального гуртожитку знаннями щодо правил спілкування, завдяки яким організовується і реалізується ефективна комунікативна взаємодія, створюється досвід спілкування, усвідомлюються особистісні якості, наявність яких сприяє не тільки залученню до комунікації, а й розумінню її важливості для успішної організації взаємодії людей, їхнього взаємоприйняття і взаємозбагачення.

Емоційно-мотиваційний компонент розкриває змістовий простір мешканця соціального гуртожитку, систему ставлень, яка спрямовує психічну активність людини на задоволення наявних потреб. Це "інтегральна система вибіркових свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності" [10, с.121-122], яка визначає форми ставлення дитини до себе, інших людей, світу загалом та характеризується унікальним стилем організації поведінки.

Діяльнісно-практичний компонент забезпечує актуалізацію знань і ставлень вихованців соціального гуртожитку, дає змогу перебудувати знання, застосовувати їх відповідно до ситуації, переносити в нові обставини міжособистісної комунікації [14].

Орієнтація на ці компоненти дозволяє соціальному педагогу гуртожитку здійснювати соціально-педагогічну діяльність відповідно до процесу формування у мешканців таких специфічних умінь та навичок:

- мовна коректність, уміння організувати спілкування з огляду на конкретну ситуацію;
- готовність і здатність до ведення діалогу культур;
- уміння побудувати спілкування так, щоб домогтися поставленої мети;
- володіння різними прийомами одержання й передачі інформації як в усному, так і в письмовому спілкуванні;
- уміння вихованця виконувати різні комунікативні ролі;
- здатність соціально взаємодіяти з людьми й навколишнім світом [2].

Процес формування комунікативних навичок та вмінь повинен здійснюватися відповідно до нижчеперерахованих аспектів.

По-перше, це врахування соціально-психологічних особливостей вихованців соціального гуртожитку. Оскільки процес соціалізації мешканців інтернатних закладів відбувається в умовах закритої системи, яка накладає суттєвий відбиток на психічну, фізичну, соціальну, моральну та інші сфери життя особистості, комплекс сформованих проблем не зникає, а навпаки ускладнюється із настанням дорослого життя, коли непристосовані до умов навколишнього середовища вихованці, потрапляють до чергового закладу інтернатного типу – соціального гуртожитку, покликаного здійснити успішний процес їх соціалізації. Споживацька психологія у стосунках; явища психічної, соціальної, сенсорної, емоційної, фізичної, економічної та інших видів депривації; низький рівень соціального інтелекту, слабо розвинуте почуття відповідальності, невміння спілкуватися з людьми поза закладом інтернатного типу, труднощі у встановленні контактів, несформованість життєвих планів, низький рівень соціальної активності, схильність до адиктивної поведінки – ось той список проблем, який потребує негайного вирішення та з яким регулярно стикаються фахівці гуртожитку. Саме тому, при здійсненні заходів щодо

озброєння мешканців закладу основними навичками спілкування, соціальний педагог повинен враховувати той факт, що вивчення соціально-психологічних проблем вихованців гуртожитку має здійснюватися протягом всього періоду перебування в умовах інтернатних закладів та поза ними; а також характеризуватися дотриманням індивідуального підходу у відповідності із визначеними соціально-психологічними особливостями мешканців гуртожитку.

По-друге, важливим є врахування різновікового складу вихованців закладу, що представлений діапазоном 15-23 років, який вимагає використання спеціальних форм та методів соціально-педагогічної діяльності, адаптованих відповідно до вікової категорії мешканців інтернатного закладу. Саме тому, слід будувати соціально-педагогічну діяльність на засадах психолого-педагогічного вивчення вікових особливостей та індивідуальних якостей вихованців соціального гуртожитку, які визначають основні аспекти комунікативних процесів. Соціальні педагоги повинні пам'ятати, що вікові межі 15–16 років визначаються "суперечливою єдністю дитинства і дорослості" [8], труднощами у взаємостосунках з оточенням, звичкою жити за вказівками дорослих, безпорадністю та несформованістю життєвих планів. Вихованці інтернатних закладів 17-19 річного віку характеризуються низькою соціальною активністю, майже нерозвиненим почуттям відповідальності, цілеспрямованості, впевненості в собі. Особам 20-23 річного віку притаманний низький рівень соціального інтелекту, порушення у сфері розвитку співчуття, співпереживання, відособленість, споживацька психологія, схильність до адиктивної поведінки, незадоволеність своїм життям та собою тощо [12, с.60-80]. Всі ці аспекти формують у вихованців своєрідний стиль спілкування з оточенням як у самому гуртожитку, так і поза ним.

По-третє, врахування контингенту вихованців, що постійно змінюється та ускладнює психологічну адаптацію новоприбульця до вже існуючого мікросередовища закладу та представників мікросередовища до новачка. Врахування цієї особливості передбачає завчасне попередження та підготовку мешканців до можливих змін складу колективу, а також роботу соціального педагога по створенню сприятливих умов входження новачка у створене мікросередовище. Визначальним на цьому етапі має бажання колективу прийняти людину та бажання самої особистості увійти у мікрогрупу. При цьому, слід орієнтуватися на сформованість у новоприбульця навичок самопредставництва (за умови, якщо вони відсутні, призначення соціального педагога – допомогти здійснити успішну презентацію дитини та, у майбутньому, працювати у сфері озброєння нею вміннями розповіді про себе та своє життя).

По-четверте, врахування особливостей взаємостосунків мешканців соціального гуртожитку, що включають ставлення вихованців один до одного, характер комунікації, самоусвідомлення та самоконтроль, мотивацію до взаємодії тощо. З метою дослідження цих стосунків слід планувати тривале спілкування осіб закладу, організацію приватних зустрічей та бесід із членами соціального середовища, визначення лідера та аутсайдера в групі і, на цій основі, формування подальшої програми впливу на вихованців закладу. Соціальному педагогу треба пам'ятати, що від характеру взаємовідносин, що складуться між представниками мікросередовища, залежить ефективність подальшого впливу самого середовища на процес соціалізації кожного мешканця гуртожитку. Саме тому фахівець повинен домагатися теплих, довірливих стосунків між вихованцями всередині групи та спрямовувати свою діяльність на формування безконфліктних відносин між спеціалістами та створеним соціальним середовищем. За цієї умови соціальне середовище дасть змогу особистості самовизначитися, самоствердитися, виявити свої здібності, талант, тобто якості суто індивідуального характеру. Вихованець соціального гуртожитку зможе порівнювати свої дії та вчинки, можли-

вості з поведінкою інших у процесі спільної діяльності і на цій основі удосконалювати свої індивідуальні якості, засвоюючи елементи життєвого та соціального досвіду [6, с.53], що у подальшому призведе до ефективної соціалізації мешканців інтернатного закладу та сформованості комунікативної компетентності.

Слід зазначити, що вихованці шкіл-інтернатів недостатньо володіють комунікативними вміннями, процес формування яких обумовлюється становленням дітей-сиріт в умовах закритої інтернатної системи. Для виправлення існуючої проблеми фахівці інтернатного закладу, з метою розширення сфери спілкування мешканців, повинні застосовувати різноманітні методи роботи, до яких належать індивідуальні та колективні бесіди, що допомагають озброїтися теоретичними знаннями в означеній сфері. Пізніше, теоретичні знання з правил спілкування поєднуються з відповідними вправами, іграми, тренінгами. Активізації вихованців інтернатних закладів сприяють також дискусії, вікторини, розв'язання педагогічних завдань, наповнених певним змістом. Можливе залучення спеціальних реабілітаційних методів: арттерапії, казкотерапії, музикотерапії тощо. З метою розширення сфери спілкування учнів, слід залучати їх до спільної діяльності у систему самообслуговування, трудові заходи, екскурсії, походи, прогулянки тощо [1].

Реалізація всіх вищезазначених заходів вважається успішною, за умов сформованості у вихованців соціального гуртожитку таких складових комунікативної компетентності:

- обізнаність з правилами спілкування і способами їх реалізації (знання про правила вербального й невербального спілкування; знання про способи застосування правил спілкування в процесі взаємодії з іншими людьми; адекватне розуміння різних ситуацій спілкування);

- прийняття правил спілкування (ціннісне ставлення до правил спілкування; орієнтація на діалогічну взаємодію з іншими людьми на засадах взаєморозуміння й емпатії);
- дотримання правил спілкування (уміння дотримуватися правил спілкування в різних ситуаціях міжособистісної взаємодії; встановлювати конструктивні комунікативні контакти з іншими людьми) [14].

Тож, тенденція створення соціальних гуртожитків у мережі спеціалізованих закладів та формувань державного утримання молоді обумовлює застосування принципово нових технологій взаємодії соціальних педагогів з мешканцями означених закладів, що обумовлюється умовами проживання та виховання представників інтернатних закладів у мережі соціальних установ. Реалізація фахівцем професійних завдань у межах соціально-педагогічної діяльності, здійснюваної в умовах гуртожитку, вимагає від спеціаліста раціонального поєднання певних форм та методів впливу, компетентний підхід до використання яких, сприяє успішному формуванню навичок ефективної взаємодії сиріт та молоді, позбавленої батьківського піклування. Саме тому, актуальності набуває проблема раціонального підбору соціальним педагогом гуртожитку педагогічних прийомів та способів професійної діяльності, призначення яких – формування активної, свідомої, цілеспрямованої особистості, здатної самостійно долати власні життєві негаразди поза соціальним гуртожитком та вміти будувати конструктивні взаємовідносини на основі безконфліктного спілкування.

На перспективу планується розробка соціально-педагогічних технологій, спрямованих на формування комунікативної культури вихованців соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Література та джерела

1. Вугрич В. Можливості спілкування: від себе до інших / В.Вугрич // Шкільний світ (Життя в інтернаті: теорія і практика). – 2006. – №45. – С.10-11
2. Голдован І.Б. Комунікативна компетентність с позиції педагогіки // І.Б.Голдован // Педагогіка. – 2006. – №2. – С.43-51
3. Життєва компетентність особистості / [за ред. Сохань Л.В. та ін.]. – К.: Богдана, 2003. – 520 с.
4. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики: науково-методичний посібник / [за ред. І.Г.Єрмакова]. – Запоріжжя: ЦентрІон, 2005. – 640 с.
5. Кайдалова Л.Г. Психологія спілкування: навчальний посібник / Л.Г.Кайдалова, Л.В.Пляка – Х.: НФаУ, 2011. – 132 с.
6. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К.: Вища школа, 2005. – 343 с.
7. Ковальчук І.В. Спілкування як один з основних факторів становлення іншомовної комунікативної культури особистості / І.В.Ковальчук // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Психологія і педагогіка". – 2012. – Вип.19. – С.35-41
8. Кон І.С. Психологія ранньої юності : [книга для учителя] / І.С.Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 310 с.
9. Лавриненко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські обриси / Н.М.Лавриненко. – К.: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
10. Мясичев В.Н. Психологія отношеній / В.Н.Мясичев. – М.: "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОД ЭК", 1995. – 356 с.
11. Наказ Міністерства соціальної політики України від 20 лютого 2014 р. № 87 "Про затвердження Плану діяльності Міністерства соціальної політики України на 2014–2016 роки" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://mlsp.kmu.gov.ua>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
12. Олиференко Л.Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: учеб. пособ. для студ. высш. пед. завед. / Олиференко Л.Я., Шульга Т.И., Дементьева И.Ф. – М.: "Академия", – 2002. – 256 с.
13. Організаційно-методичне забезпечення діяльності закладів соціального обслуговування. Соціальний гуртожиток // Інформація і право (інформаційно-довідниковий бюлетень). – 2007. – № 4. – С.113-119
14. Толкачова А.С. Дослідження проблеми формування комунікативної компетентності учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів / А.С.Толкачова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2013. – № 6 (59). – С.208-215

В статті проаналізовано основне призначення діяльності соціального общежиття для дітей-сиріт і дітей, лишених батьківської опіки. Розглянуто процес формування комунікативної компетентності вихованців; її компоненти і складові частини. Визначено основні аспекти, що впливають на специфіку формування комунікативної компетентності: соціально-психологічні особливості вихованців; їх різновіковий склад; характер взаємовідносин і постійна зміна контингенту мікросередовища жителів соціального общежиття.

Ключові слова: соціальне общежиття, компетентність, комунікація, комунікативна компетентність.

The author of the article has analyzed the main purpose of a social hostel for orphans and children deprived of parental care, i.e. to provide temporary housing for the residents. In addition, the main purpose of the institution – social adaptation residents and formation of communicative competence of pupils has been defined. The author has examined the process of communicative competence of pupils: cognitive-regulatory, emotional, motivational, action-practical. The components of communicative

competence are the following: knowledge of the rules of communication, decision rules of communication, compliance communication are considered there. The article contains the main aspects that influence the specificity of communicative competence. The first aspect is the incorporation of social and psychological characteristics of inmates of social coexistence. The second aspect is the incorporation of different age composition of pupils' institution. The third aspect – is taking into account the nature of relationships inhabitants' institutions. The fourth aspect – is a permanent change in contingent consideration micro residents of social coexistence.

Key words: social hostel, competence, communication, communicative competence.